

4.2024

διαΝΕΟσις

ΟΡΓΑΝΙΣΜΟΣ ΕΡΕΥΝΑΣ & ΑΝΑΛΥΣΗΣ

Τι πιστεύουν οι Έλληνες για τους μετανάστες

Νεφέλη Στουρνάρα, Research Director, MINDVIEW

Απρίλιος 2024

Μετανάστευση: Σημείο συνάντησης της ανθρώπινης ύπαρξης, της παγκόσμιας πολιτικής και της κοινής γνώμης

Ο γαλλοαλγερινός ανθρωπολόγος Αμπεντελμαλέκ Σαγιάντ έχει πει ότι η μετανάστευση είναι ένα καθολικό φαινόμενο, καθώς αγγίζει όλες τις πτυχές της κοινωνικής ζωής, αποτελώντας αναπόσπαστο κομμάτι της ανθρώπινης ύπαρξης. Ποια είναι λοιπόν η γνώμη των Ελλήνων και των Ελληνίδων για τους μετανάστες;

Η μετανάστευση είναι ένα δυναμικό ανθρωποκεντρικό φαινόμενο, το οποίο διασυνδέεται με πολλούς τομείς και επηρεάζεται άμεσα από τη χρονικότητα. Άρα η ανάλυση των τάσεων και των απόψεων έχει μια δυναμική που εξαρτάται από πολλές πτυχές. Για να είμαστε, λοιπόν, δίκαιοι απέναντι στη γνώμη των Ελλήνων και των Ελληνίδων, αλλά και στη σημασία του τι σημαίνει να μιλάμε για το μεταναστευτικό, είναι εξαιρετικά σημαντικό να εξετάσουμε πώς διασυνδέονται διατομεακά οι διαφορετικές πτυχές, καθώς και να αναγνωρίσουμε τα υπάρχοντα κενά, στα οποία οφείλονται πολλές φορές παράδοξα και αντιθέσεις.

Η διαNEΟσις διαχρονικά στοχεύει στη χαρτογράφηση και στην αποτύπωση της κοινής γνώμης με μία σειρά από έρευνες, οι οποίες σε διαφορετικές χρονικότητες αποτυπώνουν τις πεποιθήσεις των Ελλήνων. Η διαχρονικότητα των ερευνών μάς επιτρέπει να κάνουμε μια ενδοσκόπηση όσον αφορά το καθολικό αυτό φαινόμενο και να αντιληφθούμε την κοινή γνώμη, καθώς και να εντοπίσουμε πότε, πώς, γιατί, ποιοι και ποιες αλλάζουν ή παραμένουν σταθεροί και σταθερές στις απόψεις τους για τους μετανάστες. **Είναι κομβικό να αναφέρουμε ότι η λέξη «μετανάστες» αφορά μία πολύπλοκη κατηγορία μετακινούμενων μεταναστευτικών πληθυσμών που χαρακτηρίζονται από διαφορετικές κοινωνικές κατηγορίες, όπως φύλο, μεταναστευτικό προφίλ, θρησκεία, εκπαιδευτικό επίπεδο, φυλή, πολιτισμικό περιβάλλον, σεξουαλικότητα κ.ο.κ.**

Στη χώρα μας υπήρξαν διαχρονικά έντονες στιγμές της ιστορίας που χαρακτήρισαν τη στάση των Ελλήνων εχθρική και ρατσιστική, όπως με τον ερχομό πολιτών της Αλβανίας το 1990 (Lazaridis, 2020), αλλά και ταυτόχρονα αλληλέγγυα και γεμάτη στήριξη και ενσυναίσθηση, όπως με τον πόλεμο στην πρώην Γιουγκοσλαβία (Blagojević, 2021) και με την πρόσφατη προσφυγική κρίση (Carlsen et al., 2023).

Η σχέση της ελληνικής κοινής γνώμης με το μεταναστευτικό είναι μια δυναμική σχέση, η οποία είναι άμεσα συνδεδεμένη με διάφορες παραμέτρους, όπως η χρονικότητα, οι διεθνείς σχέσεις, η εθνική πολιτική σκηνή, τα μέσα μαζικής ενημέρωσης, οι κατασκευασμένες έννοιες για τον ξένο, τον «άλλο», το έθνος-κράτος. Ταυτόχρονα, είναι μια σχέση, η οποία διακρίνεται από διαδικασίες (με νομικό πλαίσιο, τα σύνορα), μεταβάσεις (η

Ελλάδα γίνεται χώρα υποδοχής και ένταξης), εξαρτήσεις (κοινή πολιτική με Ευρώπη αλλά και πώς η Ευρώπη κτίζει το αφήγημα «πολυπολιτισμικότητα έναντι αφομοίωσης»), διαθεματική προσέγγιση [φύλο, εθνότητα, φυλή, ηλικία και το πώς όλες αυτές οι κοινωνικές κατηγορίες και η διασύνδεσή τους επιβεβαιώνουν ότι η μετανάστευση δεν είναι μόνο μία κατηγορία (monocategory) ατόμων] (Stournara, 2022). Όλα τα παραπάνω επηρεάζονται από τις εκάστοτε πολιτικές, οικονομικές και κοινωνικές συνθήκες της κάθε χρονικότητας.

Γενικώς, το μεταναστευτικό προκαλεί εντάσεις και ακραίες θέσεις, τόσο στην Ελλάδα, όσο και παγκοσμίως, διότι **ο μετανάστης σωματοποιεί το διαφορετικό, και γι' αυτό συγκεντρώνει τον φόβο και προκαλεί την αντίδραση της συντηρητικής πλειοψηφίας στις κοινωνίες υποδοχής**. Επιπλέον, η αύξηση των κοινωνικών ανισοτήτων, η χρεοκοπία του «πολυπολιτισμικού» μοντέλου ενσωμάτωσης των μεταναστών, και η ιδεολογική ισχύς ανελεύθερων και εθνικιστικών ιδεολογιών συμβάλλουν στο αντιμεταναστευτικό αφήγημα (Καιρίδης, 2016).

Η Ελλάδα έγινε χώρα υποδοχής το 1990, χωρίς ούτε να έχει τις κατάλληλες συνθήκες, ούτε να έχει θεσπίσει νόμο-πλαίσιο για την υποδοχή και την ένταξη μεταναστευτικών πληθυσμών. Ήταν απροετοίμαστη, κάτι που φάνηκε, αφού υπήρχαν, αρχικά, εκθρικές συμπεριφορές ως προς το «άλλο» (άλλης εθνότητας πληθυσμοί ή το «άλλο-άλλο» (παλιννοστούντες ή εθνικές μειονότητες π.χ. της Αλβανίας) (Anthias and Lazaridis, 2020).

Όμως, οι μεταναστευτικοί πληθυσμοί που ήρθαν στην Ελλάδα, όχι μόνο πάλεψαν για τη δική τους επιβίωση με αυταπάρνηση, αλλά βοήθησαν και τον γηγενή πληθυσμό να αναπτυχθεί οικονομικά, κοινωνικά, και να τονώσει το συλλογικό υποσυνείδητο. Οι Έλληνες έγιναν εργοδότες είτε στην αγροτική οικονομία είτε στην οικιακή οικονομία. Υπήρξε μια έμφυλη μεταβολή στην εργασία με τις Ελληνίδες να επιστρέφουν στην επίσημη εργασία (Λυμπεράκη, 2009). Υπήρξαν, ωστόσο, και οι ανταγωνιστικές συμπεριφορές ως προς τους μεταναστευτικούς πληθυσμούς. Όταν Αλβανοί μαθητές ξεπέρασαν σε πρόοδο τους Έλληνες συμμαθητές τους, ήταν κάτι που προκάλεσε ανταγωνιστικές συμπεριφορές (Ανδρεούλη και Χρυσόχου, 2015). Σαν μειονότητα μεταναστών και μεταναστριών επεδίωξαν, μέσω της παιδείας, ανοδική κινητικότητα, πράγμα που δεν ήταν πάντοτε θετικά αποδεκτό (Ανδρεούλη και Χρυσόχου, 2015).

Μία εικοσαετία αργότερα, μετά από πολλές οικονομικές και κοινωνικές μεταβάσεις, η Ελλάδα της οικονομικής και της προσφυγικής κρίσης ανέδειξε ένα είδος πατριωτικής αλληλεγγύης (Παρσάνογλου, 2020), με τους Έλληνες και τις Ελληνίδες να υπερασπίζονται τις μετανάστριες και τους μετανάστες που έφταναν στα ελληνικά παράλια. Ταυτόχρονα, ανέδειξε έντονο ρατσιστικό λόγο και ξενοφοβικά αφηγήματα που βρήκαν μάλιστα

χώρο στο κοινοβούλιο. Σημειωτέον ότι την ίδια περίοδο, η μετανάστευση αποκτά ένα αντιμεταναστευτικό αφήγημα στην ευρωπαϊκή αλλά και στην παγκόσμια σκηνή.

Τα συμπεράσματα αυτή της μελέτης αποτυπώνουν πώς βλέπουν οι Έλληνες τους μετανάστες το 2024, δημιουργώντας μία διατομεακή καθώς και διαθεματική συζήτηση.

Κοινή γνώμη: Διακρίσεις, προκαταλήψεις και μεικτές αντιδράσεις

Οι μετανάστες και οι μετανάστριες δεν είναι απλή κοινωνική κατηγορία πληθυσμού, καθώς προέρχονται από διαφορετικά κοινωνικά περιβάλλοντα και χαρακτηρίζονται από διαφορετικές κοινωνικές κατηγορίες, όπως το φύλο, η εθνότητα, η φυλή κ.ά. Παρότι η ελληνική κοινωνία έχει βιώσει μαζικές ροές μεταναστών από τις γειτονικές βαλκανικές χώρες και τις πρώην σοβιετικές δημοκρατίες, στις αρχές της δεκαετίας του 1990, καθώς και από την Αφρική, τη Μέση Ανατολή και την Ασία, στις αρχές του 2010 (Χυρολίτας et al., 2017), η πολυπλοκότητα που διακρίνει την κατηγορία «μετανάστες» δεν είναι διαδεδομένη στην κοινή γνώμη της κοινωνίας υποδοχής, καθώς διαχρονικά έχει μεικτές αντιδράσεις απέναντί τους (Fouskas and Koulierakis, 2022).

Παρόλα αυτά, τα αποτελέσματα από την έρευνα της διαNEOσις, η οποία διαχρονικά αποτυπώνει τη γνώμη των Ελλήνων για τους μετανάστες, αναδεικνύουν ότι υπάρχει ένα διαφορετικό φάσμα απόψεων, μια αντίφαση που έχει χαρακτηρίσει τις αντιλήψεις αλλά και τις πρακτικές απέναντι στους μετανάστες και πρόσφυγες στην Ελλάδα.

Από τη μία, οι έννοιες «αλληλεγγύη», «στήριξη» και «ανθρωπισμός» είναι διαδεδομένες στην κοινή γνώμη αλλά περισσότερο συνυφασμένες με τη λέξη «πρόσφυγες». Από την άλλη, έχει παρατηρηθεί η δόμηση αρνητικών αντιλήψεων, μύθων, προκαταλήψεων και διακρίσεων (το να αντιμετωπίζονται π.χ. ως ανεπιθύμητα άτομα ή ως απειλή), κυρίως εις βάρος των μεταναστών και λιγότερο απέναντι στους αιτούντες άσυλο και τους πρόσφυγες. Αυτό προκύπτει και από δημοσιεύματα των μέσων ενημέρωσης που αποτυπώνουν τη μη αλληλέγγυα και ξενοφοβική πλευρά της ελληνικής κοινωνίας, η οποία διακατέχεται από μύθους και κατασκευάσματα (Λεοντίσης κ.ά., 2020).

Το 2024 το 56,2% του συνόλου του πληθυσμού απάντησε ότι η λέξη «πρόσφυγας» είναι «κάτι καλό». Τον Μάρτιο του 2022 το ποσοστό αυτό ανερχόταν στο 55,4%, δηλαδή δεν παρατηρείται αλλαγή στατιστικά σημαντική σε σχέση με σήμερα. Αξίζει να σημειωθεί ότι τον Φεβρουάριο του 2022, πριν από την έναρξη του πολέμου στην Ουκρανία, το ποσοστό αυτό

ανερχόταν στο 47,1%, (διαΝΕΟσις, 2022 και 2024). Για τους μετανάστες, η εικόνα είναι άλλη. Τον Φεβρουάριο του 2022, το 47,2% θεωρούσε ότι η λέξη «μετανάστες» είναι κάτι κακό. Τα δεδομένα του 2024 δείχνουν αύξηση σε 52,1%. Όμως, τον Μάρτιο του 2022 το ποσοστό αυτό ανερχόταν σε 42,8%. Το μικρότερο ποσοστό θα μπορούσε να αποδοθεί στον πόλεμο στην Ουκρανία, δηλαδή η καλή εικόνα για τους πρόσφυγες επιδρά στην εικόνα για τους μετανάστες.

Όπως παρατηρούμε, σε σχέση με τα προηγούμενα χρόνια, οι Έλληνες εξακολουθούν να τάσσονται εναντίον των μεταναστών, ενώ, αντιθέτως, επιδεικνύουν μεγαλύτερη αλληλεγγύη απέναντι στους πρόσφυγες. Χαρακτηριστικά, στην έρευνα της διαΝΕΟσις που έγινε τον Μάρτιο του 2022, μετά δηλαδή το ξέσπασμα του πολέμου στην Ουκρανία, θετικοποιήθηκε ακόμη πιο πολύ η θεώρηση γύρω από τους πρόσφυγες. Έτσι, το ποσοστό του 47,1% που έδειχνε θετική στάση τον Φεβρουαρίου έγινε 55,4% τον Μάρτιο, μια βελτίωση δηλαδή της τάξης του 8,3%.

Αναφορικά με τους μετανάστες, το 37,6% του πληθυσμού θεωρούσε το 2016 ότι αντιπροσωπεύουν κάτι καλό και αυτό το ποσοστό μειώθηκε τον Φεβρουάριο του 2022 σε 32,5%, υποδηλώνοντας έτσι μια «λιγότερο καλή» σηματοδότηση των μεταναστών σε σχέση με τους πρόσφυγες. Στη συμπληρωματική έρευνα όμως του Μαρτίου, φαίνεται ότι η θετικοποίηση των στάσεων απέναντι στους πρόσφυγες παρέσυρε θετικά και τις στάσεις απέναντι στους μετανάστες. Παρατηρήθηκε, έτσι, μια βελτίωση της τάξης του 5,4% (από 32,5% που ήταν λίγο πριν από την έναρξη του πολέμου, ανήλθε στο 37,9%, ενώ τον Δεκέμβριο του 2019 ήταν 24,5%), κάτι που επιβεβαιώνει πως **η στάση των Ελλήνων επηρεάστηκε από την αλληλεγγύη κοινή γνώμη προς τους εκτοπισμένους πολίτες της Ουκρανίας.**

Θα ήθελα εδώ να σταθούμε σε δύο σημεία. Αρχικά, **για ποιο λόγο οι Έλληνες και οι Ελληνίδες κάνουν διακρίσεις ανάμεσα στους πρόσφυγες και τους μετανάστες, όταν η Ελλάδα έχει επωφεληθεί, τόσο οικονομικά, όσο και κοινωνικά, από την άφιξη μεταναστών τη δεκαετία του 1990;** Υπάρχει ένα σημαντικό, παράδοξο σημείο σε αυτή τη διάκριση, το οποίο έγκειται στο γεγονός ότι οι ερωτώμενοι το 2024 απάντησαν (με περίπου 61% θετικές φωνές) ότι θα μετανάστευαν στο εξωτερικό, εάν έβρισκαν εργασία με καλύτερες αποδοχές και καλύτερες συνθήκες. Άρα, για τους Έλληνες και τις Ελληνίδες η μετανάστευση με στόχο την εύρεση κατάλληλης εργασίας είναι αποδεκτή. Την ίδια ώρα, όμως, οι μετανάστες στην Ελλάδα, οι οποίοι έρχονται για τον ίδιο ακριβώς λόγο, είναι λιγότερο ευπρόσδεκτοι σε σχέση με τους πρόσφυγες.

Δεύτερον, είναι σημαντικό να τονίσουμε ότι με βάση το ευρωβαρόμετρο, το οποίο αποτυπώνει τη γνώμη των Ευρωπαίων, παρατηρούμε ότι οι μεγαλύτερης ηλικίας, καθώς και εκείνοι που έχουν μειωμένο επίπεδο μόρφωσης, επιδεικνύουν μεγαλύτερη καχυποψία, ξеноφοβία και διάκριση απέναντι στους μεταναστευτικούς πληθυσμούς. Η συζήτηση αυτή δεν γίνεται, σαφώς, με σκοπό να δαιμονοποιήσει συγκεκριμένες πληθυσμιακές ομάδες. Αντιθέτως, στόχο έχει να ρίξει φως σε συγκεκριμένες στάσεις της κοινής γνώμης, καθώς και να εντοπίσει τρόπους αναδιαμόρφωσής της.

Μετανάστες στην Ελλάδα: Από την υποδοχή στην ένταξη

Ποια είναι όμως η εικόνα που έχουν οι Έλληνες και Ελληνίδες για τους μετανάστες και τις μετανάστριες αναφορικά με τη γενικότερη παρουσία τους στην κοινωνική ζωή (από τις διαδικασίες υποδοχής στα σύνορα ως τη γενικότερη πορεία ένταξής τους στην ελληνική κοινωνία), και τι σημαίνει αυτό; Με άλλα λόγια, πώς διασυνδέεται η παρουσία των πολιτών τρίτων χωρών (π.τ.χ.)¹ με κοινωνικά φαινόμενα, όπως η ανεργία, η εγκληματικότητα, η οικονομία καθώς και η ενταξιακή διαδικασία, και έννοιες, όπως η αφομοίωση, η πολυπολιτισμικότητα και η ιθαγένεια; Μία σειρά από διαχρονικά ερωτήματα αναδεικνύουν τη γνώμη του κοινού και αποκαλύπτουν τις πεποιθήσεις του γηγενούς πληθυσμού. Σημαντικό είναι να αναφέρουμε πότε αλλάζουν τα δεδομένα και να τα τοποθετήσουμε σε ένα κοινωνικό, πολιτικό αλλά και οικονομικό πλαίσιο.

Η συζήτηση θα ξεκινήσει από τις διαδικασίες υποδοχής. Πώς αντιλαμβάνονται οι Έλληνες και οι Ελληνίδες το θέμα των συνόρων και των πληθυσμών που τούς αρνούνται πρόσβαση στη χώρα υποδοχής, των λεγόμενων «παράτυπων»; Αρχικά, είναι σημαντικό να ερμηνεύσουμε τη συμβολική αλλά και την υλιστική (materialist) σημασία των συνόρων, τα οποία αποκτούν αξία στο πλαίσιο της συζήτησης έθνους-κράτους. Στο πλαίσιο της μεταναστευτικής κινητικότητας αλλά και της ανθρωπιστικής κρίσης του 2015, τα σύνορα αποκτούν μεγάλη αξία από την άποψη της διαχείρισης πληθυσμού (Παρσανόγλου, 2020) αλλά και ως σημείο αναφοράς για τη χώρα υποδοχής.

Τα σύνορα συσχετίζονται, λοιπόν, με τη διακυβέρνηση και διαχείριση πληθυσμού. Ωστόσο, πέρα από το να αποτελούν ένα σημαντικό όριο για το πώς σκεφτόμαστε και κατανοούμε την ευρύτερη πολιτική οικονομία και τις πολιτιστικές λογικές των συνόρων, έχουν έναν βασικό ρόλο: να λειτουργ-

¹ Πολίτης τρίτης χώρας (π.τ.χ.) είναι το φυσικό πρόσωπο που δεν έχει την ελληνική ιθαγένεια ούτε την ιθαγένεια άλλου κράτους-μέλους της Ευρωπαϊκής Ένωσης, κατά την έννοια του άρθρου 20 παράγραφος 1 της Συνθήκης για τη λειτουργία της Ευρωπαϊκής Ένωσης (Υπουργείο Εσωτερικών, Δικτυακός Τόπος Διαβουλεύσεων, oregon.gr).

γούν ως εργαλεία αποκλεισμού αλλά και βίας. Ταυτόχρονα, τα σύνορα σηματοδοτούν πιο ανοιχτούς και πολύπλοκους τρόπους με τους οποίους «αντιδρούν» σε διαφορετικούς μεταναστευτικούς πληθυσμούς και άρα υποκειμενικότητες, και, ως εκ τούτου, παράγουν διαφοροποιημένες μορφές πρόσβασης και «δικαιωμάτων».

Τα σύνορα λειτουργούν, τόσο για να επιτρέπουν τη διέλευση, όσο και να την αρνούνται. Υπάρχουν για να αυξήσουν την πρόσβαση, να επιβραδύνουν την ταχύτητα της κίνησης, να την αποτρέπουν ή και να την αντιστρέφουν (Casas-Cortes et al., 2015). Άρα, ανάλογα με την πολιτική οικονομία και την πολιτιστική λογική, υπάρχουν πολλοί τρόποι, με τους οποίους τα σύνορα αποτελούν χώρο έντασης μεταξύ πρόσβασης και άρνησης στην πρόσβαση, κινητικότητας και ακινητοποίησης, πειθαρχίας και τιμωρίας, ελευθερίας και ελέγχου (Casas-Cortes et al., 2015).

Στο πλαίσιο αυτό, ποια είναι η στάση των Ελλήνων και Ελληνίδων για τις ροές στα σύνορα, αλλά και τι πιστεύουν για την παράτυπη μετανάστευση και τα κέντρα κράτησης; Το 68,6% πιστεύει ότι η στάση της Ελλάδας πρέπει να είναι πιο αυστηρή, το 17,5% ότι πρέπει να παραμείνει όπως έχει σήμερα, ενώ το 12,2% θεωρεί ότι η στάση της χώρας πρέπει να είναι λιγότερο αυστηρή. **Το ενδιαφέρον είναι ότι εκείνοι και εκείνες που πιστεύουν σε μία αυστηρότερη στάση ως προς τα σύνορα είναι οι νέοι 17-24 ετών (80,5%), οι απόφοιτοι πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης (78%) και οι άνεργοι (86,1%).** Επιπλέον, αναφορικά με τους παράτυπους μεταναστευτικούς πληθυσμούς, συνολικά το 64,4% λέει «όχι» στην όσο δυνατόν γρηγορότερη ενσωμάτωσή τους στην ελληνική κοινωνία. Τα υψηλότερα ποσοστά έχουν οι αγρότες (82,5%), οι απόφοιτοι πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης (74,4%) και οι απόφοιτοι δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης (72%). Ωστόσο, οι Έλληνες και οι Ελληνίδες συμφωνούν περισσότερο (57,8% του συνόλου) στην υπό προϋποθέσεις ενσωμάτωση. Επιπλέον, το 65,3% λέει «ναι» στη χορήγηση διεθνούς προστασίας για εκείνους και εκείνες που το δικαιούνται, με ένα υψηλό ποσοστό (της τάξης του 73%) να παρατηρείται στους απόφοιτους της πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης.

Επίσης, η πλειοψηφία της κοινής γνώμης είναι υπέρ της παραμονής τους σε κέντρα κράτησης (σε σύνολο 69,3%), με ένα 92,1% να παρατηρείται στους απόφοιτους πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης. Περισσότεροι/ες από τους μισούς είναι υπέρ της άμεσης απέλασης (54,9%), με μεγάλο ποσοστό να παρατηρείται στους απόφοιτους πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης και εκείνους που είναι πάνω από 65 ετών (61,2%). Ταυτόχρονα, οι περισσότεροι/ες πιστεύουν ότι οι παράτυποι μετανάστες πρέπει να προωθηθούν στη χώρα επιλογής τους (71,2%), με το 77,4% να παρατηρείται στους απόφοιτους πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης και το 79,4% στα άτομα άνω των 65 ετών.

Τι μπορούμε όμως να πούμε συγκριτικά με το παρελθόν; Το 2022 το 27,7% υποστηρίζει την άμεση απέλαση: είτε την επαναπροώθηση στη χώρα τους είτε την προώθηση στη χώρα επιλογής τους. Το 2022 η ερώτηση είχε στόχο οι ερωτώμενοι/ες να επιλέξουν μία θέση, και αναδείχθηκε ένα πολύ χαμηλό ποσοστό υπέρ της πλήρους αφομοίωσης (5,6%), και 18,3% υπέρ της σταδιακής και υπό προϋποθέσεις ενσωμάτωσής τους στην ελληνική κοινωνία. Η σημερινή εικόνα είναι βελτιωμένη ως προς τη στάση απέναντι στη σταδιακή και υπό προϋποθέσεις ενσωμάτωση (57,8% του συνόλου), ωστόσο τα αποτελέσματα των ερωτήσεων του 2022 δεν μπορούν να συγκριθούν με αυτά του 2024. Το 2024 οι ερωτώμενοι/ες κλήθηκαν να αξιολογήσουν όλες τις θέσεις και αποκτήσαμε μια καλύτερη συνολική εικόνα για όλες τις θέσεις.

Σε σύγκριση τώρα με το 2015, όπου μόλις λίγο πάνω από το 1% του ελληνικού πληθυσμού πίστευε ότι πρέπει να ενσωματωθούν πλήρως στην ελληνική κοινωνία, το ποσοστό αυτό είχε ανέλθει στο 5,6% το 2022, αναδεικνύοντας μια θετικότερη στάση. Τον Απρίλιο του 2015, το 23% έβλεπε θετικά τη σταδιακή και υπό προϋποθέσεις ένταξη. Το 2024 το ποσοστό αυτό είναι 57,8%. Οι αρνητικές όμως απόψεις και στάσεις (όσες αναφέρονται είτε στην άμεση απέλαση, είτε στην επαναπροώθηση στη χώρα τους, είτε στην προώθηση στη χώρα επιλογής τους), δείχνουν αντιφατικές καταγραφές στο διάστημα 2015-2022. Τον Απρίλιο του 2015 το ποσοστό που υποστήριζε την άμεση απέλαση ήταν 18,7%, ενώ τον Φεβρουάριο του 2022 ήταν 27,7%, και τον Φεβρουάριο του 2024 έφτασε στο 54,9%. Φαίνεται δηλαδή ότι αυξάνεται σημαντικά η «σκληρή» στάση της άμεσης απέλασης (από το 2015 στο 2024). Αναφορικά με τη θέση υπέρ της προώθησης στη χώρα επιλογής τους, παρατηρείται επίσης αύξηση: Απρίλιος 2015, 38,6%, και Φεβρουάριος 2024, 71,2%.

Είναι πολλές οι παρατηρήσεις και τα στοιχεία, στα οποία αξίζει να παραμείνουμε. Ας ξεκινήσουμε από τα θετικά σημεία που παρουσιάζει η κοινή γνώμη. Υπάρχει, σαφώς, μια θετικότερη εικόνα ως προς το ζήτημα της ενσωμάτωσης, το οποίο τώρα φτάνει το 34,3%. Επίσης, σημαντική είναι και η αύξηση του ποσοστού σχετικά με την υπό προϋποθέσεις ενσωμάτωση. Η μέτρηση αυτή δείχνει ότι **η κοινή γνώμη θέλει ενσωμάτωση μέσω κανόνων και προϋποθέσεων**. Τα ποσοστά που ζητούν άμεση απέλαση το 2024 φτάνουν το 54,9% και πιθανόν υποδεικνύουν ότι οι πολίτες δεν θεωρούν ότι η πρώτη αντίδραση του κράτους στην είσοδο παράτυπων μεταναστών είναι αποτελεσματική. Ταυτόχρονα, ίσως δεν κατανοούν τα βήματα και τους κανόνες της διαδικασίας ένταξης. Όμως, τι σημαίνουν όλα αυτά για την ενταξιακή πολιτική στην Ελλάδα, τι σημαίνει για τους μεταναστευτικούς πληθυσμούς και για τους γηγενείς καθώς και για τη μεταξύ τους συνύπαρξη;

«Ούτε τα πουλιά μόνον αποδημούν, κάποια εγκαθίστανται επίσης»: ² Ένταξη και ιθαγένεια

Σε συνέχεια των παραπάνω αποτελεσμάτων, η συζήτηση μεταφέρεται σε θέματα ένταξης και κατ' επέκταση στο πώς συνδέεται η ένταξη, και άρα η συνύπαρξη, με τις επιπτώσεις (θετικές ή αρνητικές) αναφορικά με την οικονομία, το δημογραφικό, τον εκσυγχρονισμό της κοινωνίας, αλλά και το τι σημαίνει να είσαι πολίτης, τόσο για τους Έλληνες, όσο και για τους μετανάστες και τους πρόσφυγες. Η σύνδεση μεταξύ ένταξης και της ιδιότητας του πολίτη με τη γνώμη των Ελλήνων και Ελληνίδων για τους μετανάστες αφορά στη διασύνδεση μεταξύ μεταναστευτικών πληθυσμών και γηγενών, και στο κατά πόσο αυτή η σύνδεση έχει αμοιβαία οφέλη. Προτού όμως παρουσιαστούν τα αποτελέσματα, θα συζητηθεί συνοπτικά τι σημαίνει «ένταξη», ποιος είναι ο στόχος της, με ποιους τρόπους μπορεί να απασχολήσει την κοινή γνώμη, τι πραγματικά μπορεί να κερδίζει η χώρα υποδοχής από μία ενταξιακή πολιτική, και πώς είναι ικανή να αλλάξει την κοινή γνώμη.

Η «ένταξη» ή αλλιώς «ενσωμάτωση» αφορά στην ισότητα στα δικαιώματα, τις ευκαιρίες και τις υποχρεώσεις ανάμεσα στους γηγενείς πολίτες και τους πρόσφυγες ή μετανάστες (Kastoryano, 2018). Βασικές έννοιες στην ενταξιακή διαδικασία είναι η αφομοίωση, η ένταξη ή ενσωμάτωση, η πολυπολιτισμικότητα και η διαπολιτισμικότητα. Η **αφομοίωση** (assimilation) είναι η υιοθέτηση των χαρακτηριστικών της κουλτούρας του γηγενούς πληθυσμού. Όμως, μία τέτοια διαδικασία χαρακτηρίζεται από τη σταδιακή εγκατάλειψη της μητρικής γλώσσας, της θρησκείας και των ηθών (βλ. Ραμαζάνι, έθιμα, διατροφικές συνήθειες κ.ά.).

Η **ενσωμάτωση** (integration) είναι η σταδιακή προσέγγιση και συναναστροφή ανθρώπων από διαφορετικά εθνοτικά και φυλετικά προφίλ, και η ένταξή τους σε ένα κοινό κοινωνικό πλαίσιο που εξασφαλίζει ισότητα (Kastoryano, 2018). Η **πολυπολιτισμικότητα** (multiculturalism) είναι η συνύπαρξη διαφορετικών φυλών, εθνοτήτων και πολιτισμών σε μία κοινωνία που σέβεται και αναδεικνύει τις γλωσσικές, θρησκευτικές και πολιτιστικές διαφορές τους (Triandafyllidou and Veikou, 2002).

Τέλος, η **διαπολιτισμικότητα** (interculturalism) είναι η εξέλιξη της πολυπολιτισμικότητας και στόχο έχει να δημιουργήσει γέφυρες επικοινωνίας μεταξύ γηγενών και πολιτών τρίτων χωρών. Στο πλαίσιο εφαρμογής πολιτικών ένταξης, τα ευρωπαϊκά κράτη προσεγγίζουν διαφορετικά το ζήτημα της ένταξης (Sommerville and Wallace-Goodman, 2010), με τη Γερμανία, τη Γαλλία και την Ολλανδία να εκπροσωπούν ιστορικά τρία διαφορετικά μοντέλα (εθνική αφομοίωση, πολιτική αφομοίωση, πολυπολιτισμικότητα, αντίστοιχα).

² Από το βιβλίο του Piore, Michael J. (1979). *Birds of Passage. Migrant labor and industrial societies*. Cambridge University Press.

Οι Λεοντίσης κ.ά. (2020), σε άρθρο τους σχετικά με τη συγκριτική ανάλυση ένταξης μεταναστών και προσφύγων στην Ελλάδα, συζητούν σχετικά με τις πολιτικές αφομοίωσης. Ο προβληματισμός τους και η κριτική τους είναι ουσιαστική, και έγκειται στο πώς συχνά οι κρατικές πολιτικές ασκούν την έννοια της μονόδρομης ένταξης, και διαβιβάζουν ολόκληρο το βάρος της ενσωμάτωσης στους πρόσφυγες και τους μετανάστες ως καθόλα υπεύθυνους για την πορεία τους στη χώρα υποδοχής. Μία τέτοια συνθήκη όμως δυσκολεύει την ένταξη, καθώς πολλές φορές η οικονομική και κοινωνική κατάσταση των προσφύγων και μεταναστών δεν επιτρέπει κάτι τέτοιο. Άρα ένα σημαντικό συμπέρασμα και σημείο, στο οποίο πρέπει να σταθούμε (και ως προς το πώς επηρεάζεται η κοινή γνώμη) είναι κατά πόσο οι δύο πλευρές (τόσο οι γηγενείς, όσο και οι μετανάστες/πρόσφυγες) καταλαβαίνουν: (α) το νόημα και τη σημασία διαδικασιών και θεσμών κοινωνικοποίησης, ένταξης και απόκτησης της ιδιότητας του πολίτη και (β) το γεγονός ότι και η «άλλη» ομάδα υπόκειται σε αντίστοιχους κανόνες και υποχρεώσεις. Η έλλειψη κατανόησης αυτών των δύο αρχών ενδεχομένως να συμβάλλει στη δημιουργία συναισθημάτων καχυποψίας ή μνησικακίας.

Εν αντιθέσει με την πολιτική της αφομοίωσης, η πολυπολιτισμικότητα, τόσο ως πολιτικό, όσο και ως φιλοσοφικό παράδειγμα, αποτελεί έναν τρόπο άσκησης πολιτικής, ο οποίος σκοπό έχει να προστατέψει τις κοινότητες, στην πιθανότητα που οι φιλελεύθερες δημοκρατίες ασκήσουν πίεση στις εθνοτικές μειονότητες να αφομοιωθούν καθολικά στην πλειοψηφική κουλτούρα. Η πολυπολιτισμικότητα υπερασπίζεται την ιδέα που πρέπει να παρέχουν οι κοινωνικοί θεσμοί, δηλαδή τον ίδιο βαθμό σεβασμού, αναγνώρισης και προσαρμογής στην ταυτότητα και τις πρακτικές των εθνοπολιτισμικών μειονοτικών ομάδων.

Στόχος είναι να αποτραπεί η υποχρέωση ή η προσδοκία να μιλούν οι μειονότητες τη γλώσσα της πλειοψηφίας ή να υιοθετούν τα έθιμά της και να χάνουν την ιδιαιτερότητά τους. Μία πολυπολιτισμική πολιτική ευνοεί κάθε είδους μειονοτικά μέτρα ή ομαδικά δικαιώματα για την προστασία ή/και την προώθηση της γλωσσικής, εθνοπολιτιστικής και θρησκευτικής πολυμορφίας (Levrau and Loobuyck, 2018). Η πολυπολιτισμική πολιτική είναι μια πρόκληση για την Ελλάδα, αφού η συνύπαρξη απαιτεί τη συνεργασία των θεσμών και του γηγενούς πληθυσμού.

Η διαπολιτισμικότητα (interculturalism) δίνει μια απάντηση στην πρόκληση της πολυπολιτισμικότητας, και αποτελεί κομβικό σημείο στη διαδικασία ένταξης, καθώς η ενσωμάτωση λειτουργεί αμφίδρομα και αφορά στην καλλιέργεια διαύλων επικοινωνίας ανάμεσα σε κοινότητες προσφύγων/μεταναστών και γηγενών πληθυσμών και στην εκπαίδευση και των δύο πλευρών για τα δικαιώματα και τις υποχρεώσεις όλων των πολιτών (γγενών και μη).

Η έννοια της διαπολιτισμικότητας βασίζεται στην επικοινωνία και όχι σε μια δίπολη κατάσταση, η οποία τοποθετεί σε δύο άκρα: τον γηγενή πληθυσμό στη μία πλευρά και στην αντίπερα όχθη τους πολίτες τρίτων χωρών με τα δικά τους πολιτισμικά χαρακτηριστικά. Όλες αυτές οι διαδικασίες και τα αποτελέσματά τους επηρεάζουν την κοινή γνώμη ως προς την ένταξη. Ταυτόχρονα, δεν θα πρέπει να δούμε μεμονωμένα την ένταξη, δηλαδή ως ανεξάρτητη από το υπόλοιπο κοινωνικό, οικονομικό και πολιτικό πλαίσιο.

Έχοντας αναλύσει συνοπτικά τις έννοιες της ενταξιακής διαδικασίας, παραθέτουμε τώρα τη γνώμη των Ελλήνων και των Ελληνίδων σχετικά με την ιθαγένεια και άρα με την ιδιότητα του να είσαι πολίτης. Σχετικά, λοιπόν, με τα παιδιά των νόμιμων μεταναστών που γεννιούνται στην Ελλάδα και το κατά πόσο πρέπει να λαμβάνουν άμεσα την ελληνική υπηκοότητα, το 69% συμφωνεί ότι είναι σωστό, ενώ το 30,1% διαφωνεί. Ταυτόχρονα, το 47% πιστεύει ότι η διαδικασία χορήγησης ιθαγένειας θα πρέπει να γίνει αυστηρότερη, το 25,5% πιο εύκολη και το 21,8% να παραμείνει ως έχει. Συγκριτικά με το 2022, η στάση των Ελλήνων και των Ελληνίδων είναι θετικότερη, καθώς στην έρευνα του Φεβρουαρίου 2022, το 59,1% θεωρούσε ότι πρέπει τα παιδιά των νόμιμων μεταναστών να λαμβάνουν άμεσα την ελληνική υπηκοότητα. Σημειωτέον ότι το ποσοστό αυτό μειωνόταν σταδιακά από το 2015 (75,2%) έως το 2022 (59,1%). Το 2024 το ποσοστό αυτό συμφωνίας επανέρχεται στο 69%.

Παρά τη θετικότερη στάση των Ελλήνων για την ιθαγένεια των παιδιών, τα ερωτήματα παραμένουν. Είναι η κοινή γνώμη εξοικειωμένη αναφορικά με τις ενταξιακές έννοιες; Τι σημαίνει να είσαι πολίτης; Αλλά και κατά πόσο οι διαφορές μεταξύ μεταναστευτικών προφίλ είναι σαφείς και δεν βασίζονται πάνω σε προκαταλήψεις ή γενικεύσεις (παρόλο που, όπως συζητήθηκε στην πρώτη ενότητα, οι Έλληνες και οι Ελληνίδες έχουν εκφράσει τη διαφοροποίησή τους ανάμεσα σε μετανάστες και πρόσφυγες);

Ας δούμε, λοιπόν, αντιλήψεις της κοινής γνώμης απέναντι σε συγκεκριμένες εθνοτικές ομάδες, κάτι που συνδέεται με την ενταξιακή πολιτική της πολυπολιτισμικότητας. Το 2024 οι Έλληνες και οι Ελληνίδες μοιράστηκαν τη γνώμη τους σχετικά με τους μετανάστες και πρόσφυγες που προέρχονται από διάφορες περιοχές του κόσμου. Συγκεκριμένα, το 51,9% του πληθυσμού έχουν θετική γνώμη για μετανάστες και πρόσφυγες από τις χώρες της Αφρικής (11,5% σίγουρα θετική και 40,4% μάλλον θετική), το 50,4% έχουν θετική γνώμη για τους πληθυσμούς από τις χώρες της Ασίας (10,9% σίγουρα θετική και 39,5% μάλλον θετική). Ωστόσο, τα ποσοστά για τους μετανάστες και πρόσφυγες από τη Μέση Ανατολή αναδεικνύουν ότι το 57,9% έχουν συνολικά αρνητική γνώμη (34,6% μάλλον αρνητική, 23,3% σίγουρα αρνητική) και το 39% έχουν συνολικά θετική γνώμη. Ταυτόχρονα, οι Έλληνες και οι Ελληνίδες έχουν πιο θετικές απόψεις για τους μετανάστες/

πρόσφυγες που προέρχονται από τις χώρες των Βαλκανίων με συνολικά 65,8% θετικές γνώμες (15,9% σίγουρα θετική και 49,9% μάλλον θετική), και τις χώρες της Λατινικής και Κεντρικής Αμερικής με συνολικά 58,8% θετικές γνώμες (46% μάλλον θετική και 12,8% σίγουρα θετική). Τα παραπάνω ποσοστά τεκμηριώνουν ότι η κοινή γνώμη έχει συγκεκριμένες απόψεις απέναντι σε συγκεκριμένους πληθυσμούς, συγκριτικά με κάποιους άλλους.

Οι απόψεις έγκεινται σε στερεότυπα και προκαταλήψεις (Πανταζής, 2015), καθώς **η κοινή γνώμη στην Ελλάδα έχει αρνητική αντίληψη έναντι συγκεκριμένων εθνοτικών ομάδων** (Ράπτη, 2023), **όπως για παράδειγμα τους μουσουλμάνους** (Φύλλη, 2020). Τι σημαίνει όμως η αρνητική γνώμη κατά συγκεκριμένων εθνοτικών ομάδων, πέραν από μια πολυπολιτισμική πολιτική ένταξης που η Ελλάδα είναι ακόμη ανώριμη να κατανοήσει; Πώς συνδέεται αυτή η στάση- με τις θετικές ή αρνητικές επιπτώσεις που αντιλαμβάνεται η κοινή γνώμη- με το αποτύπωμα της μετανάστευσης; Επίσης, πώς μπορούμε να συνδέσουμε τη γνώμη των Ελλήνων για την παράτυπη μετανάστευση και την πεποίθηση της απέλασης και πώς η ανάγκη για τον εκτοπισμό του «άλλου» συνδέεται με άλλες κοινωνικές πτυχές στην Ελλάδα, όπως η οικονομία, η αγορά εργασίας και τα ασφαλιστικά ταμεία;

Διασυνδέοντας κοινωνικούς και οικονομικούς δείκτες

Ας δούμε αναλυτικά πώς η κοινή γνώμη βλέπει την ενσωμάτωση/ένταξη μεταναστών και προσφύγων σε διάφορους τομείς που διασυνδέονται. Αρχικά, στην ερώτηση εάν η κοινή γνώμη συμφωνεί να δέχεται η Ελλάδα μετανάστες ανάλογα με τις ανάγκες της οικονομίας της, το μεγαλύτερο ποσοστό, ένα 62,7%, συμφωνεί (32,4% συμφωνώ και 30,3% μάλλον συμφωνώ). Με αυτή την άποψη συμφωνεί το 47% των αγροτών. Αντιθέτως, το 36,8% διαφωνεί με την ερώτηση (13,7% μάλλον διαφωνούν, 23,1% διαφωνούν), με τα υψηλότερα ποσοστά διαφωνίας να προέρχονται από τους ελεύθερους επαγγελματίες/τεχνίτες (35,3%) και τους ανέργους (35,7%). Επίσης, μία σειρά από ερωτήματα με επίκεντρο την ένταξη με συγκεκριμένα κριτήρια και κανόνες, διερευνά επιπτώσεις, θετικές ή αρνητικές, σε ορισμένους τομείς της οικονομίας και την κοινωνίας. Το 57,6% των Ελλήνων και των Ελληνίδων απαντούν ότι συνολικά θα υπάρχουν θετικές επιπτώσεις στην οικονομία και την απασχόληση (16% σίγουρα θετικές και 41,6% μάλλον θετικές), ενώ το 40,4% απαντούν ότι θα υπάρχουν αρνητικές επιπτώσεις (28,4% μάλλον αρνητικές, 12% σίγουρα αρνητικές).

Έχει εδώ ενδιαφέρον μία πιο προσεκτική ματιά στις αρνητικές επιπτώσεις όσον αφορά την οικονομία, όπου υψηλό ποσοστό έχουν οι ελεύθεροι επαγγελματίες/τεχνίτες με συνολικά 55,3% (33,6% μάλλον αρνητικές και 21,7% σίγουρα αρνητικές), κάτι που σημαίνει ενδεχόμενο φόβο για το δικό τους επαγγελματικό πεδίο. Ωστόσο, σημαντικό είναι να αναφέρουμε ότι,

σύμφωνα με έρευνα της διαNEOσις το 2019, το 56,2% των ερωτηθέντων πίστευαν ότι ο αντίκτυπος της ύπαρξης μεταναστών στην ελληνική οικονομία θα είναι αρνητικός, ενώ το 18,5% είχαν θετική άποψη (διαNEOσις, 2020). Η διαφορά των θετικών φωνών είναι μεγάλη, αναλογικά με τη χρονικότητα, αναδεικνύοντας ότι οι Έλληνες και οι Ελληνίδες θεωρούν την παρουσία των μεταναστευτικών πληθυσμών ωφέλιμη ως προς την οικονομία.

Για τις επιπτώσεις στο δημογραφικό, συνολικά το 58,3% (20% σίγουρα θετικές, 38,3% μάλλον θετικές) απαντά ότι θα υπάρχουν θετικές επιπτώσεις, κάτι που επιβεβαιώνει **πως το δημογραφικό αποτελεί απειλή για τους Έλληνες και τις Ελληνίδες, οι οποίοι/ες βρίσκουν μία πιθανή λύση στη συνδρομή του μεταναστευτικού πληθυσμού**. Ενδιαφέρον παραμένει ποιοι/ποιες απαντούν αρνητικά. Το συνολικό αρνητικό ποσοστό είναι 39,3% (22,8% μάλλον αρνητικό και 16,5% σίγουρα αρνητικό), και, αναφορικά με τις σίγουρα αρνητικές απαντήσεις, υψηλά ποσοστά παρατηρήθηκαν στους αγρότες (30,8%), στους αποφοίτους πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης (30,3%) και στους ελεύθερους επαγγελματίες/τεχνίτες (29,2%).

Ωστόσο, σημαντικό είναι να αναφέρουμε ότι, σύμφωνα με έρευνα του 2019 της διαNEOσις, το 79% θεωρούσε ότι η παρουσία μεταναστών στην Ελλάδα δεν συμβάλλει στη επίλυση του δημογραφικού. Η διαφορά με το 2019 είναι πολύ μεγάλη, καθώς δείχνει ότι το δημογραφικό συνιστά σημαντικότερη απειλή τώρα για την ελληνική κοινή γνώμη σε σχέση με πέντε χρόνια πριν. Από την άλλη, σημαντικό είναι να αναρωτηθούμε τι σημαίνει αυτή η θετικοποίηση των απόψεων σε σχέση με την ενταξιακή πολιτική. **Μία διαπολιτισμική πολιτική ένταξης είναι απαραίτητη, έτσι ώστε η ενταξιακή διαδικασία να είναι αμφίδρομη και τα οφέλη να αφορούν όλες τις πληθυσμιακές ομάδες**.

Για τις επιπτώσεις στα ασφαλιστικά ταμεία, συνολικά το 52% θεωρεί ότι η ύπαρξη μεταναστευτικών πληθυσμών είναι θετική (20,9% σίγουρα θετικές και 31,1% μάλλον θετικές). Σημαντικό είναι να παρατηρήσουμε ότι τις θετικότερες γνώμες έχουν σχηματίσει οι 65+, με ποσοστό 57,9% (28% σίγουρα θετικές και 29,9% μάλλον θετικές), και η ηλικιακή ομάδα 55-64 με ποσοστό 59,5% (24,3% σίγουρα θετικές και 35,2% μάλλον θετικές επιπτώσεις). Παρόλα αυτά, το 45,6% (28,1% μάλλον αρνητικές και 17,5% σίγουρα αρνητικές) των Ελλήνων και Ελληνίδων έχουν αρνητική άποψη. Τα υψηλά αρνητικά ποσοστά παρατηρούνται σε δύο ηλικιακές κατηγορίες, στους νέους 17-24 (σε ποσοστό 35,2% μάλλον αρνητικές και 25% σίγουρα αρνητικές) και στους 25-39, οι οποίοι έχουν ακόμη μεγαλύτερο ποσοστό (37,4% θεωρούν ότι οι επιπτώσεις στα ασφαλιστικά ταμεία είναι μάλλον αρνητικές και 15,4% σίγουρα αρνητικές).

Το κοινό είναι δε μοιρασμένο όσον αφορά τις επιπτώσεις στον εκσυγχρονισμό της χώρας, με 47,4% θετικές φωνές και 48,4% αρνητικές. Τέλος, σχετικά με τις επιπτώσεις στην κοινωνική ομαλότητα, το 40,6% (7,9% σίγουρα θετικές και 32,7% μάλλον θετικές) θεωρεί ότι θα υπάρχουν θετικές επιπτώσεις και το 57% θεωρεί ότι θα υπάρχουν αρνητικές επιπτώσεις (39,5% μάλλον αρνητικές και 17,5% σίγουρα αρνητικές). Να σημειώσουμε ότι οι νέοι 17-24 ετών έχουν εδώ μεγάλο ποσοστό (μάλλον και σίγουρα αρνητικές: 74,6%).

Στη συνέχεια, τα ερωτήματα προσανατολίζονται στα χρόνια της κρίσης. Συγκεκριμένα, παρατηρήθηκε ότι τα τελευταία χρόνια, λόγω ακριβώς της κρίσης, πολλοί μετανάστες έχουν εγκαταλείψει την Ελλάδα. Η ερώτηση προς την κοινή γνώμη αφορά στις επιπτώσεις αυτής της φυγής σε διάφορους τομείς. Συγκεκριμένα, το 71,8% (33,9% σίγουρα ναι και το 37,9% μάλλον ναι) θεωρούν ότι θα υπάρχει πρόβλημα στην παραγωγή (γεωργία, τουρισμός, υπηρεσίες στο σπίτι). Το μεγαλύτερο ποσοστό φωνών που συμφωνούν παρατηρείται στους αγρότες, με ποσοστό 84,8% (59,6% σίγουρα ναι, και 25,2% μάλλον ναι), καθώς **στη γεωργία υπάρχει έλλειψη εργατικού δυναμικού και υπάρχει η συνειδητοποίηση ότι οι μεταναστευτικοί πληθυσμοί μπορεί να είναι μέρος της λύσης του προβλήματος.**

Το 69,6% θεωρεί συνολικά (37,4% σίγουρα ναι και 32,2% μάλλον ναι) ότι θα δημιουργηθούν ευκαιρίες απασχόλησης για τους ντόπιους. Μάλιστα, το 55,5% που απαντούν «σίγουρα ναι» παρατηρείται στους αποφοίτους πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης, δηλαδή εκείνους με τα λιγότερα προσόντα, γεγονός που συμφωνεί και με το ευρωβαρόμετρο (Eurobarometer Report, 2021). Όλες οι κατηγορίες απασχόλησης θεωρούν ότι οι ευκαιρίες για τους ντόπιους θα είναι μεγαλύτερες με την αποχώρηση των μεταναστών, ακόμη και οι αγρότες σε ποσοστό 84,4% (45,1% σίγουρα ναι και 39,3% μάλλον ναι) που, όπως προαναφέρθηκε, έχουν παρατηρήσει έλλειμμα στην παραγωγικότητα.

Επιπλέον, συνολικά το 52,3% (27,6% σίγουρα ναι και 24,7% μάλλον ναι) θεωρούν ότι, λόγω της μεγάλης εξόδου μεταναστών, θα μειωθεί η εγκληματικότητα, με τους απόφοιτους πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης να έχουν τα υψηλότερα ποσοστά ως προς αυτή τη γνώμη (47,1% σίγουρα ναι). Στο σημείο αυτό είναι σημαντικό να αναφέρουμε ότι σε παρόμοια ερώτηση (όχι όμως ίδια) της έρευνας της διαNEOσις το 2019, το 52,5% της κοινής γνώμης πίστευε ότι η παρουσία μεταναστών και προσφύγων θα αυξήσουν την εγκληματικότητα, κάτι που σημαίνει ότι στο θέμα της εγκληματικότητας δεν παρατηρείται διαφορά (διαNEOσις, 2020).

Επιπροσθέτως, το 54,4% θεωρούν ότι υπάρχει ανάγκη για τη δημιουργία πολιτικών που θα αποτρέπουν την περαιτέρω μείωση, με τις περισσότερες θετικές φωνές να προέρχονται από τους αγρότες (52,1% σίγουρα ναι), κάτι

που επιβεβαιώνει την παραπάνω ερώτηση, όπου πάλι οι αγρότες θεωρούν απαραίτητη την παρουσία μεταναστών στον αγροτικό τομέα. Τέλος, σε ερώτηση για το εάν υπάρχει ανάγκη για ισχυρά κίνητρα και κουλτούρα για την προσέλκυση νέων εργατικών χεριών, το 67,2% απαντά θετικά (28,4% σίγουρα ναι και 38,8% μάλλον ναι), με το 74% (48,2% σίγουρα ναι και 25,8% μάλλον ναι) των θετικών φωνών να παρατηρείται και πάλι στους αγρότες.

Κατόπιν των παραπάνω σημαντικών ευρημάτων σχετικά με τις θετικές ή αρνητικές επιπτώσεις στην οικονομία, στο δημογραφικό, στην απασχόληση, στην εγκληματικότητα, στην κοινωνική συνοχή και στον εκσυγχρονισμό, έχει σημασία να αναφέρουμε ότι **η κοινή γνώμη καθιστά σαφή την ανάγκη για τη συμβολή των μεταναστών στη βελτίωση της οικονομίας, την αντιμετώπιση του δημογραφικού, την ανάπτυξη του αγροτικού τομέα και την εξισορρόπηση των ασφαλιστικών ταμείων.**

Η κοινή γνώμη έχει διαμορφωθεί με βάση και το αποτέλεσμα των κρατικών πολιτικών, και τη διεθνή συζήτηση για το θέμα και πιθανά υποδηλώνει ότι υπάρχει έλλειμμα ενταξιακής πολιτικής με προϋποθέσεις. Σύμφωνα με τα παραπάνω, η κοινή γνώμη δηλώνει ότι η παρουσία των μεταναστών είναι χρήσιμη. Για να συμβάλλουν όμως στην εθνική οικονομία με ίσους όρους, **οι μετανάστες/ριες θα πρέπει να έχουν ορατότητα και να βρίσκονται υπό κανονικές συνθήκες τυπικής εργασίας.** Ως εκ τούτου, οι Έλληνες και οι Ελληνίδες που θεωρούν την παρουσία των μεταναστών και μεταναστριών απαραίτητη, είναι σημαντικό να αναγνωρίζουν ότι **η οικονομία και η κοινωνία πρέπει να δημιουργήσουν μια αμφίδρομη ενταξιακή σχέση με διαύλους επικοινωνίας, έτσι ώστε η Ελλάδα να απομακρυνθεί από τις συνθήκες της άτυπης εργασίας, και τη μη υπεύθυνη στάση γηγενών απέναντι σε ευάλωτους μεταναστευτικούς πληθυσμούς.**

Οι παρατηρήσεις αυτές γίνονται καθώς στην ελληνική αγορά, κατά την περίοδο 1990-2020, οι πολίτες τρίτων χωρών (π.τ.χ.) λειτουργούσαν για εκτεταμένες περιόδους εντός των ορίων της άτυπης εργασίας (Fouskas and Koulierakis, 2022). Στην έρευνα που διεξήγαγαν οι Schneider & Williams (2013) σε 21 χώρες με το υψηλότερο κατά κεφαλήν εισόδημα στον ΟΟΣΑ, η Ελλάδα είναι η πρώτη χώρα μεταξύ των 21 χωρών όπου διεξήχθη η έρευνα, **με διαχρονικά το μεγαλύτερο ποσοστό, 24% του ΑΕΠ, να σχηματίζεται από άτυπες οικονομικές δραστηριότητες** (Schneider and Williams 2013: 52-96).

Επιπλέον, η χώρα έχει ένα από τα υψηλότερα ποσοστά ανασφάλιστων εργαζομένων παγκοσμίως (37,3%) και το υψηλότερο ποσοστό εργαζομένων παράτυπων μεταναστών (4,4%), ακολουθούμενη από τις ΗΠΑ (3,2%) και την Ιταλία (2%) (Schneider and Williams 2013: 52-96). Είναι ξεκάθαρο ότι μετανάστες και πρόσφυγες έχουν γίνει μέρος ενός φθηνού

αποθεματικού εργατικού δυναμικού που ανανεώνεται συνεχώς, ενώ η υπάρχουσα διαίρεσή τους ως προς το φύλο, τη φυλή, την εθνικότητα και την ηλικία (Stournara, 2022), τούς εγκλωβίζει σε θέσεις εργασίας χαμηλού επιπέδου/χαμηλού μισθού. Αυτό σημαίνει ότι μετανάστες και μετανάστριες αναλαμβάνουν εργασία, η οποία χαρακτηρίζεται ως επισφαλής (χαμηλής θέσης/χαμηλού μισθού).

Ταυτόχρονα, βρίσκονται υπό αδήλωτη απασχόληση και υφίστανται εκμετάλλευση, ως φτηνό και ευέλικτο εργατικό δυναμικό. Ωστόσο, τόσο η Ελλάδα, όσο και η παγκόσμια οικονομία, οι επίσημοι και, ιδιαίτερα, οι άτυποι τομείς της αγοράς εργασίας, επωφελούνται από τους εργαζόμενους μετανάστες. Συγκεκριμένα, οι π.τ.χ. χωρίς έγγραφα υπόκεινται σε παράτυπη και εκμεταλλευτική απασχόληση και συχνά γίνονται θύματα δικτύων εμπορίας ανθρώπων και οργανωμένου εγκλήματος (Χυροlytas et al., 2017, Lewis and Waite, 2018).

Ο άνισος καταμερισμός της εργασίας εγκλωβίζει τους π.τ.χ. σχεδόν αποκλειστικά στον άτυπο τομέα της οικονομίας, όπου οι εργοδότες αποκομίζουν οικονομικό κέρδος, αποφεύγοντας τις εισφορές κοινωνικής ασφάλισης, και από τις προσλήψεις ατόμων χωρίς συμβάσεις (συμπεριλαμβανομένων ατόμων που έχουν δεύτερη εργασία, αλλά δηλώνουν μόνο τη μία). Στην Ελλάδα οι π.τ.χ. χωρίς έγγραφα απασχολούνται σε χειρωνακτική εργασία στη γεωργία, σε κατασκευές, χειροτεχνίες, οικιακές εργασίες, στον κλάδο των τροφίμων και τις ξενοδοχειακές υπηρεσίες, στην καθαριότητα, στις υπηρεσίες προσωπικής φροντίδας και στο πλανόδιο εμπόριο (Χυροlytas et al., 2017).

Οι συγκεκριμένες θέσεις εργασίας που καταλαμβάνουν λόγω του εθνοτικού τους προφίλ, δεν είναι ελκυστικές, δεν προσφέρουν κοινωνικό κύρος και είναι κοινωνικά κατώτερες (Lewis and Waite, 2019). Η ανάλυση των δεδομένων της κοινής γνώμης σχετικά με το μέλλον της οικονομίας της Ελλάδας βρίσκεται σε συνάρτηση με τη συζήτηση ενάντια στην απασχόληση των μεταναστών στον άτυπο τομέα. Άρα, για τη μελλοντική ευημερία, τόσο της ελληνικής κοινωνίας, όσο και των μεταναστευτικών πληθυσμών, **είναι απαραίτητη μια ενταξιακή πολιτική, η οποία να διασυνδέει τον γηγενή πληθυσμό με τον μεταναστευτικό, και να ορίζει ένα θεσμικό πλαίσιο, όπου η μισαλλοδοξία, η σύγκρουση αλλά και η επισφάλεια που προκαλεί η παράτυπη εργασία, δεν έχουν χώρο.**

Εθνικές & παγκόσμιες στάσεις και συναισθήματα της κοινής γνώμης

Η κοινή γνώμη για τους μετανάστες και τους πρόσφυγες είναι άρρηκτα συνδεδεμένη με τις στάσεις/πεποιθήσεις των πολιτών απέναντι στους θεσμούς, το πολίτευμα, καθώς και τη γενικότερη σχέση με την εθνική και παγκόσμια πολιτική σκηνή. Όλες αυτές οι διασυνδέσεις είναι απαραίτητες στη γενικότερη συζήτηση, καθώς σχετίζονται με την εμπιστοσύνη προς τους θεσμούς που τους εκπροσωπούν. Όπως αναφέρθηκε στην προηγούμενη ενότητα, για να υπάρχει μια πετυχημένη ενταξιακή πολιτική, η σχέση πρέπει να είναι αμφίδρομη.

Το 2024 το 27,4% των Ελληνίδων και των Ελλήνων απαντούν ότι έχουμε μια δημοκρατία «ισχυρή», ενώ το 37,2% μια δημοκρατία «ούτε ισχυρή, ούτε ασθενή». Το 35% πιστεύει ότι έχουμε μια δημοκρατία «ασθενή» με υψηλά ποσοστά να παρατηρούνται στους ανέργους (57,8%), τους έχοντες μηνιαίο εισόδημα κάτω των €500 (51,6%) και τους αγρότες (48,2%). Οι νεότερες ηλικίες είναι σε μεγαλύτερη αμφιθυμία: 45,3% των νέων 17-24 πιστεύουν ότι έχουμε μια δημοκρατία «ούτε ισχυρή ούτε ασθενή» και το αντίστοιχο ποσοστό στους 25-39 είναι 50,4%). Όπως και σε προηγούμενες απαντήσεις, οι νέοι δείχνουν μεγαλύτερη απογοήτευση, καθώς νιώθουν ανασφάλεια για το μέλλον. Επιπλέον, **δεν μπορούμε να παραβλέψουμε την τραγωδία των Τεμπών και τον άδικο χαμό νέων ανθρώπων, κάτι που σαφώς έχει επηρεάσει τους νέους ως προς το πώς λειτουργούν οι θεσμοί, καθώς και στη γενικότερη αίσθηση της επισφάλειας.**

Αναφορικά με τη σχέση της Ελλάδας με την Ευρωπαϊκή Ένωση και τη συμπλήρωση 43 χρόνων από την ένταξή της στην τότε Ευρωπαϊκή Κοινότητα, το 64,8% έχει θετική συνολική αποτίμηση. Παράλληλα, η κοινή γνώμη ρωτήθηκε σε ποια θέματα θέλει να έχει πιο ενεργό ρόλο η Ευρωπαϊκή Ένωση, ώστε να υπάρχει κοινή ευρωπαϊκή πολιτική. Περίπου το 83% υποδεικνύει την υγεία και το περιβάλλον με το ίδιο ποσοστό. Η μετανάστευση λαμβάνει 74,9%, μη απέχοντας πολύ από την εξωτερική πολιτική (72%). Σε μία σημαντική ερώτηση ως προς τη στάση της κοινής γνώμης απέναντι στην Ευρώπη, το 34,2% θεωρούν ότι βρίσκεται σε πτώση, το 30% ότι είναι ισχυρή, το 32,2% αδύναμη και το 36,4% αναξιόπιστη. Τα συγκεκριμένα ποσοστά αναδεικνύουν τη στάση της ελληνικής κοινής γνώμης απέναντι στην Ευρώπη, αλλά δεν δείχνουν απαραίτητα συγκεκριμένη διασύνδεση προς την ευρωπαϊκή μεταναστευτική πολιτική. Δείχνουν μια αίσθηση ως προς τον θεσμό καθαυτό.

Τέλος, αναφορικά με τον πόλεμο στη Μέση Ανατολή, το 39,9% απαντά ότι δεν θα επηρεάσει και τόσο τον κίνδυνο τρομοκρατικών επιθέσεων στην Ελλάδα, ενώ ένα 69,3% (24% καθόλου και 45,3% όχι και τόσο) δεν πιστεύει στον κίνδυνο πολέμου στην Ελλάδα. Εν τούτοις, το 54,9% πιστεύει ότι θα επηρεαστεί αρκετά η ελληνική οικονομία (το 22,2% πιστεύει θα επηρεαστεί

πολύ) και το 42% ότι θα επηρεαστεί αρκετά η καθημερινότητά του (το 16,2% πιστεύει θα επηρεαστεί πολύ). Η κοινή γνώμη και η στάση της απέναντι στην Ευρώπη και τους θεσμούς αναδεικνύει την εμπιστοσύνη, καθώς και την πεποίθηση ότι υπάρχει μια αμφίδρομη σχέση μεταξύ θεσμών και πολιτών. Επιπλέον, όπως αναφέρθηκε, με βάση την έρευνα του 2022 της διαΝΕΟσις, **συνολικά παρατηρήθηκε μια θετικοποίηση των στάσεων απέναντι στους πρόσφυγες και στους μετανάστες, μετά την έναρξη του πολέμου στην Ουκρανία**. Συνεπώς, είναι σημαντικό να σημειώσουμε ότι η στάση των Ελλήνων απέναντι στους μετανάστες δεν παραμένει ανεπηρέαστη από την παγκόσμια πολιτική σκηνή.

Αξίζει ακόμα να σημειώσουμε στη συζήτηση περί στάσεων και απόψεων, τα γενικότερα συναισθήματα των Ελλήνων. Τα συναισθήματα συμπληρώνουν τη γενικότερη εικόνα ως προς τους πρόσφυγες και τους μετανάστες, και διασυνδέουν το μεταναστευτικό με την κοινωνική ζωή και τα προσωπικά τους βιώματα. Όπως σημειώθηκε σε διαφορετικές ενότητες που προηγήθηκαν, πολλές πληθυσμιακές ομάδες μπορεί και να αντιδρούν στο εκάστοτε πλαίσιο, είτε γιατί νιώθουν εργασιακή και οικονομική επισφάλεια, όπως οι χαμηλόμισθοι και οι άνεργοι, είτε γιατί νιώθουν απειλή, όπως οι τεχνίτες που αντιδρούν στην επένδυση σε μεταναστευτικό εργατικό δυναμικό, είτε γιατί νιώθουν ανασφάλεια για το μέλλον και μια γενικότερη υπαρξιακή ματαιότητα, όπως οι νέοι, ειδικά τη χρονιά που πέρασε, με την τραγωδία των Τεμπών.

Επομένως, δεν γίνεται να μην συμπεριλάβουμε στη συζήτηση τα συναισθήματα των Ελλήνων και των Ελληνίδων, καθώς επηρεάζουν την κοινή γνώμη. Συγκεκριμένα, ως πρώτη αναφορά, το 27,1% έχουν θετικά συναισθήματα (αισιοδοξία, σιγουριά, αυτοπεποίθηση, υπερηφάνεια), αλλά το 71,9% εκφράζει αρνητικά συναισθήματα (απογοήτευση, ανασφάλεια, θυμό, ντροπή). Οσον αφορά τις συνολικές αναφορές των ερωτώμενων, το 49,9% δηλώνει ανασφάλεια, με υψηλότερα ποσοστά (55,9%) στις γυναίκες, έναντι των ανδρών (43,6%), και υψηλά ποσοστά σε φοιτητές (58,9%), άνεργους (56,9%), και ιδιωτικούς υπαλλήλους (55,9%). Το 44,3% δηλώνει απογοήτευση, το 29,7% θυμό και μόνο το 21,7% δηλώνει αισιοδοξία.

Ένα συλλογικό υποσυνείδητο, το οποίο χαρακτηρίζεται από ανασφάλεια, απογοήτευση και θυμό, και μικρό ποσοστό αισιοδοξίας, σε συνδυασμό με μια αμφιθυμία εμπιστοσύνης ως προς τους θεσμούς και, συγκεκριμένα, τη δημοκρατία, θα έχει επίσης μικρότερη εμπιστοσύνη ως προς την αμφίδρομη ένταξη που αναφέρθηκε σε προηγούμενη ενότητα. Ταυτόχρονα, **όταν υπάρχει έλλειψη ίσων δικαιωμάτων –όπως συζητήθηκε για τις επισφαλείς συνθήκες εργασίας των πολιτών τρίτων χωρών–, η σύγκρουση, η μισαλλοδοξία, ο στιγματισμός, η περιθωριοποίηση και οι ανταγωνιστικές σχέσεις μεταξύ γηγενών και μεταναστευτικών**

πληθυσμών εμποδίζουν τη συνύπαρξη. Είναι απαραίτητο να δοθεί προτεραιότητα στη γνώση και στην πεποίθηση ότι υπάρχουν πιο πολλά οφέλη παρά φόβοι και απειλές.

Τέλος, το 83,3% (44,9% συμφωνώ απόλυτα και 38,4% μάλλον συμφωνώ) πιστεύει ότι η Ελλάδα, σε δέκα χρόνια από σήμερα, θα είναι μια χώρα με πολλούς μετανάστες από πολλές χώρες, και, παρά την αμφιθυμία που χαρακτηρίζει τους Έλληνες και τις Ελληνίδες, το 63,3% (15,9% συμφωνώ απόλυτα και 47,4% μάλλον συμφωνώ) πιστεύει ότι θα είναι πιο ανεκτική στη διαφορετικότητα. Εντούτοις, το 73,1% του συνόλου (37,6% διαφωνεί απόλυτα και το 35,5% μάλλον διαφωνεί) διαφωνεί ότι η Ελλάδα θα είναι μια οικονομικά ισχυρή χώρα, και το 75,9% διαφωνεί ότι θα λειτουργεί αξιοκρατικά (41,8% διαφωνεί απόλυτα και 34,1% μάλλον διαφωνεί).

Η κοινή γνώμη, τα παράδοξα, οι αντιθέσεις και η μεταναστευτική φωνή

Στην εισαγωγή έγινε σαφές ότι **η μετανάστευση είναι ένα καθολικό φαινόμενο που αγγίζει όλες τις πτυχές της κοινωνικής ζωής**, αποτελεί αναπόσπαστο κομμάτι της ανθρώπινης ύπαρξης, διασυνδέεται διατομεακά με όλες τις εκφάνσεις της κοινωνικής ζωής, και συνθέτει ένα πολυπαραγοντικό δυναμικό και ανθρωποκεντρικό φαινόμενο. Η γνώμη των Ελλήνων και των Ελληνίδων αποτελεί μια σημαντική χαρτογράφηση αλλά και αξιολόγηση, η οποία βλέπει τις διασυνδέσεις μεταξύ γηγενών και μεταναστευτικών πληθυσμών, ενώ αναγνωρίζει τα σημεία όπου οι διακρίσεις, τα στερεότυπα και οι μύθοι στην ελληνική κοινωνία σταθεροποιούνται, μεταβάλλονται ή αλλάζουν κατεύθυνση. Όλες αυτές οι μεταβλητές βρίσκονται σε συνάρτηση με την εθνική ενταξιακή πολιτική, την κοινωνική και οικονομική κατάσταση της χώρας, τις πεποιθήσεις για τα σύνορα, την ένταξη, την ιδιότητα του να είσαι πολίτης, τη σταθερότητα της χώρας, τη χρονικότητα, καθώς επίσης και κάτι πολύ βασικό: **την έννοια της συνύπαρξης με τη διαφορετικότητα.**

Στις προηγούμενες ενότητες, μελετήθηκε η διασύνδεση της μετανάστευσης με άλλους οικονομικούς και κοινωνικούς δείκτες, ενώ ταυτόχρονα έγινε μία σύγκριση που αναδεικνύει το πόσο δυναμικό είναι το φαινόμενο της μετανάστευσης και κατ' επέκταση την ικανότητά του να επηρεάζει την κοινή γνώμη. Βασικά συμπεράσματα, λοιπόν, είναι ότι **οι Έλληνες και οι Ελληνίδες έχουν μια προτίμηση ως προς τους πρόσφυγες και μια προκατάληψη εναντίον των μεταναστών.** Αυτή η κατάσταση είναι διαχρονική και δημιουργεί ένα παράδοξο. Γιατί οι πρόσφυγες, και όχι οι μετανάστες; Δεν είναι σαφές κατά πόσο οι Έλληνες και οι Ελληνίδες αναγνωρίζουν τις διαφορές, αλλά και ποιες συνδέσεις γίνονται που τους οδηγούν σε συμπεράσματα κατά των μεταναστών.

Το παράδοξο είναι πως η Ελλάδα, τη δεκαετία του 1990, έγινε χώρα υποδοχής για Αλβανούς και Αλβανίδες μετανάστες και μετανάστριες, της μεγαλύτερης δηλαδή μεταναστευτικής κοινότητας στην Ελλάδα (Καβουνίδη, 2017), η οποία με αυταπάρνηση συνεισέφερε στην ελληνική κοινωνία. Ενδεικτικό παράδειγμα είναι ότι **κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του 1990, οι Αλβανίδες οικιακοί βοηθοί βοήθησαν τις Ελληνίδες να βγουν ξανά στην επίσημη αγορά εργασίας, καθώς ανέλαβαν τη φροντίδα των σπιτιών τους, τα παιδιά τους αλλά και τα ηλικιωμένα μέλη της οικογένειας.** Οι Αλβανίδες βοήθησαν δηλαδή τις Ελληνίδες να κάνουν τη μετάβαση από τη μη αμειβόμενη εργασία στο σπίτι στην επίσημη αγορά εργασίας (Lyberaki, 2009). Η παρατήρηση αυτή έγινε για να τονιστεί ότι η κοινή γνώμη πολλές φορές δεν συνδέει τις κοινωνικές μεταβάσεις που έχουν γίνει προς όφελός της, και άρα, καταλήγει σε μονόπλευρα συμπεράσματα.

Επιπλέον, οι προκαταλήψεις εναντίον συγκεκριμένων κοινωνικών ομάδων καθώς και το θέμα της ιθαγένειας, αφορούν την εμπιστοσύνη των πολιτών στους θεσμούς, οι οποίοι δημιουργούν γέφυρες επικοινωνίας μεταξύ γηγενών και μεταναστευτικών πληθυσμών. Ακόμη, αναφορικά με την παράτυπη μετανάστευση, την απέλαση, και τη διασύνδεσή τους με την άτυπη εργασία, είναι απαραίτητο να τονίσουμε την καθημερινή επισφάλεια των πολιτών τρίτων χωρών. **Η κοινή γνώμη είναι ενάντια στην παράτυπη μετανάστευση, ωστόσο επωφελείται από την άτυπη εργασία, η οποία όμως υποδουλώνει και στιγματίζει τους πολίτες τρίτων χωρών.** Η συζήτηση αυτή έχει σημασία, καθώς η κοινή γνώμη θεωρεί την παρουσία των μεταναστών απαραίτητη για την ανάπτυξη της οικονομίας, άρα θα πρέπει να δώσουμε την προσοχή μας στο πώς θα μπου οι όροι και οι προϋποθέσεις για την προστασία των πολιτών τρίτων χωρών.

Επιπροσθέτως, είναι σημαντικό να διακρίνουμε ποιες φωνές είναι πιο καχύποπτες και διαχρονικά αρνητικές, όχι όμως με σκοπό να κατηγοριοποιηθούν κάτω από κάποια συγκεκριμένη ταμπέλα. Αντιθέτως, είναι απαραίτητο να ληφθούν υπ' όψιν, διότι είναι σύννητες οι φωνές που υφίστανται κοινωνικές ανισότητες να έχουν συναισθήματα δυσαρέσκειας, απογοήτευσης και συχνά να καταλήγουν σε πολωμένες απόψεις.

Οι φωνές αυτές στα αποτελέσματα της έρευνας εκπροσωπούνται από άτομα μεγαλύτερης ηλικίας (65+ ετών), απόφοιτους πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης καθώς και νέους 17-24 ετών. Οι απόφοιτοι πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης έχουν πιο συντηρητικές απόψεις που πολλές φορές οφείλονται στην έλλειψη γνώσης ή και στην ελλιπή ενημέρωση. Σκοπός αυτού του σχολίου δεν είναι να κατηγορήσει όσες και όσους βρίσκονται στο συγκεκριμένο μορφωτικό επίπεδο, αλλά για να τονιστεί η ανάγκη προσέγγισής τους προς ενημέρωση για το μεταναστευτικό, για τη διαφορετικότητα και τις διακρίσεις στο πλαίσιο μιας ενταξιακής πολιτικής.

Αξίζει δε να σημειωθεί ότι τα άτομα άνω των 65 ετών έχουν, διαχρονικά, μια πιο συντηρητική ματιά απέναντι στις αλλαγές στην κοινωνία. Ταυτόχρονα, ενδεχομένως να βρίσκονται σε μια πιο επισφαλή κατάσταση λόγω συνταξιοδότησης, νιώθοντας έλλειψη αλληλεγγύης, καθώς και καχυποψία για το μέλλον της κοινωνίας. Τέλος, οι απογοητευμένοι νέοι 17-24 ετών βρίσκονται σε μια επισφαλή κατάσταση. Έχοντας βιώσει το πένθος της τραγωδίας των Τεμπών, είναι επηρεασμένοι από τον άδικο χαμό νέων ανθρώπων, αλλά και, την ίδια ώρα, ενδεχομένως να νιώθουν υπαρξιακή επισφάλεια σε σχέση με το δικό τους μέλλον στην Ελλάδα ως φοιτητές, ως εν δυνάμει εργατικό δυναμικό και ως ενεργοί πολίτες.

Θα ήθελα, ολοκληρώνοντας, να τονίσω ότι ένας σημαντικός παράγοντας που θα βοηθούσε την κοινή γνώμη να είναι πιο δίκαιη απέναντι στους μετανάστες και τους πρόσφυγες, είναι η **διάχυση της «μεταναστευτικής φωνής» στον δημόσιο λόγο**. Με αυτή τη φράση, εννοώ ότι ο δημόσιος λόγος χρειάζεται τις απόψεις, θέσεις και στάσεις των μεταναστευτικών κοινοτήτων για να ακουστεί και η δική τους πλευρά. Με τον τρόπο αυτόν, θα υπήρχε διάλογος, θεατότητα, αποδόμηση της ξενοφοβίας, συνύπαρξη με ίσους όρους, καθώς και καθημερινή επαφή επικοινωνίας και, όχι περιθωριοποίηση, εξωτικοποίηση και φόβος απέναντι στο άγνωστο.

Στο πλαίσιο μιας αμφίδρομης σχέσης που βασίζεται στον αλληλοσεβασμό και την κατανόηση είναι απαραίτητη η μεταναστευτική φωνή. Με άλλα λόγια, η κοινή γνώμη να σχηματίζεται κατόπιν διαλόγου, συνεργασίας και διασύνδεσης για μία δίκαιη κοινωνία που μεριμνά για όλους τους πολίτες.

Βιβλιογραφία

Ξενόγλωση

Anthias, F., and Lazaridis, G. (2020). Introduction: women on the move in Southern Europe. In *Gender and migration in Southern Europe* (pp. 1–13). Routledge.

Andreouli, E., and Chrysoschoou, X. (2015). Social representations of national identity in culturally diverse societies. In: G. Sammut, E. Andreouli, G. Gaskell, J. Valsiner (eds.) *The Cambridge Handbook of Social Representations*. Cambridge Handbooks in Psychology. Cambridge University Press, 2015:309–322.

Carlsen, B. H., Gårdhus, T., and Toubøl, J. (2023). Ukrainian refugee solidarity mobilization online. *European Societies*, 2023: 1–12.

Casas-Cortes, M., Cobarrubias, S., De Genova, N., Garelli, G., Grappi, G., Heller, C., Hess, S., Kasperek, B., Mezzadra, S., Neilson, B., Peano, I., Pezzani, L., Pickles, J., Rahola, F., Riedner, L., Scheel, S., and Tazzioli, M. (2015). New Keywords: Migration and Borders. *Cultural Studies*, 29(1): 55–87.

European Union (2022). *Integration of immigrants in the European Union Fieldwork. Special Eurobarometer 519 Report: November-December 2021*. Available at: https://migrant-integration.ec.europa.eu/system/files/2022-06/Integration%20of%20Immigrants%20in%20the%20European%20Union_Report_EN.pdf.

Fouskas, T., and Koulierakis, G. (2022). Demystifying Migration Myths: Social Discourse on the Impact of Immigrants and Refugees in Greece. In M. Spyridakis (ed.), *Greek Crisis and Inequalities: Anthropological Views. Urbanities: Journal of Urban Ethnography*, Vol. 12 (Suppl. 5): 9–23.

Kastoryano, R. (2018). Multiculturalism and interculturalism: redefining nationhood and solidarity. *Comparative Migration Studies* 6: 1–11.

Lazaridis, G. (2020). Filipino and Albanian women migrant workers in Greece: Multiple layers of oppression. In F. Anthias and G. Lazaridis (eds.), *Gender and migration in Southern Europe* (pp. 49-79). Routledge.

Levrau, F., and Loobuyck, P. (2018). Introduction: mapping the multiculturalism-interculturalism debate. *Comparative Migration Studies* 6: 1–13.

Lewis, H., and Waite, L. (2019). Migrant illegality, slavery and exploitative work. In *The Modern Slavery Agenda* (pp. 219–242). Policy Press.

Schneider, F., and Willams, C. C. (2013). *The Shadow Economy*. IEA.

Somerville, W., and Wallace-Goodman, S. (2010). The role of networks in the development of UK migration policy. *Political Studies* 58(5): 951–970.

Stournara, N. (2022). Becoming Respectable: Material, Symbolic and Emotional Aspects of Hospital Cleaning Work. *Emotions: History, Culture, Society* 6(2): 334–357.

Schneider, F., and Enste, D. H. (2013). *The Shadow Economy: An International Survey* (2nd ed.). Cambridge: Cambridge University Press.

Triandafyllidou, A. and Veikou, M. (2002). The Hierarchy of Greekness. *Ethnicities* Vol. 2(2): 189–208.

Xypolytas, N., Vassilikou, K., and Fouskas, Th. (2017). Migrant domestic workers: Family, community, and crisis. *Journal of Modern Greek Studies* 35(1): 89–110.

Ελληνόγλωσση

Blagojević, G. (2021). 24 χρόνια, μνήμες και καρποί μιας ανθρωπιστικής φιλοξενίας. *Δωδεκανησιακά χρονικά*, 29: 1.047–1.054.

διαΝΕΟσις (2020). *Το μεταναστευτικό-προσφυγικό ζήτημα στην Ελλάδα: Πανελλαδική έρευνα - έκθεση αποτελεσμάτων*. Διαθέσιμο στο: https://www.dianeosis.org/wp-content/uploads/2020/01/immigration_apopseis-ellinon.pdf.

διαΝΕΟσις (2022). *Τι Πιστεύουν Οι Έλληνες – 2022*. Διαθέσιμο στο: <https://www.dianeosis.org/research/ti-pistevoyn-oi-ellines-2022/>.

διαNEOσις (2024). *Τι Πιστεύουν Οι Έλληνες – 2024*. Διαθέσιμο στο: <https://www.dianeosis.org/research/ti-pisteoun-oi-ellines-2024/>.

Καβουνίδη, Τζ. (2017). *The emigration of Greeks and diaspora engagement policies for economic development*.

Καιρίδης, Δ. (2016). Η Άποψη Των Ελλήνων Για Τους Μετανάστες Και Τα Ανθρώπινα Δικαιώματα. *διαNEOσις*. Διαθέσιμο στο: https://www.dianeosis.org/2016/02/apopsi_twn_ellinwn_gia_toys_metanastes_/.

Λεοντίσης, Β., Τσαγκρώνη, Β., Βοσινάκης, Γ., Γεροδήμος, Ρ., Δημοπούλου, Δ., Καρυώτης, Γ., Σκληπάρης, Δ. (2020). *Συγκριτική ανάλυση Μεταναστών και Προσφύγων στην Ελλάδα. Προσωπικές εμπειρίες, βέλτιστες πρακτικές, προτάσεις πολιτικής*. *διαNEOσις*. Διαθέσιμο στο: https://www.dianeosis.org/wp-content/uploads/2020/01/immigration_report_final.pdf.

Λυμπεράκη Α. (2016). Gender, migration and the gap in Care. *Social Cohesion and Development*, 4(1), 77–93.

Μοσχονάς, Γ. (2016). *Τι πιστεύουν οι Έλληνες - Ένας αξιακός χάρτης της ελληνικής κοινωνίας. Κεντρικά ευρήματα, συμπεράσματα & σύνοψη*. *διαNEOσις*. Διαθέσιμο στο: https://www.dianeosis.org/wp-content/uploads/2017/10/TPE_2016_Ekthesi_Moschona.pdf.

Οικονόμου-Λαλιώτη, Μ. (2022). Οι Στάσεις Των Ελλήνων Απέναντι Στους Πρόσφυγες Και Τους Μετανάστες. *διαNEOσις*. Διαθέσιμο στο: <https://www.dianeosis.org/2022/05/oi-staseis-twn-ellinwn-apananti-stoys-prosfyges-kai-toys-metanastes/>.

Pantazis, V. (2015). *Αντιρατσιστική εκπαίδευση [Undergraduate textbook]*. Kallipos, Open Academic Editions. σσ. 68, 73, 75, 82. Διαθέσιμο στο: https://repository.kallipos.gr/bitstream/11419/1633/5/13021_%CE%91%CE%BD%CF%84%CE%B9%CF%81%CE%B1%CF%84%CF%83%CE%B9%CF%83%CF%84%CE%B9%CE%BA%CE%AE_%CE%95%CE%BA%CF%80%CE%B1%CE%AF%CE%B4%CE%B5%CF%85%CF%83%CE%B7.pdf.

Παρσάνογλου, Δ. (2020). Τι άφησε πίσω της η «Προσφυγική κρίση»; Μετατοπίσεις του Ευρωπαϊκού συνοριακού καθεστώτος και της εθνικής/κρατικής κυριαρχίας. *Κοινωνική Πολιτική* 12: 23-38.

Ράπτη, Ν. Ι. (2023). *Η συμβολική απειλή του Ισλάμ στην Ελλάδα: μια προσέγγιση της στάσης των Ελλήνων/Ελληνίδων φοιτητών/φοιτητριών απέναντι στη μουσουλμανική κοινότητα* (Bachelor's thesis). Διαθέσιμο στο: <https://ir.lib.uth.gr/xmlui/handle/11615/82880>.

Φύλλη, Τ. Ν. (2020). *Προσφυγική κρίση ή κρίση υποδοχής; Αντιλήψεις των Ροδίων σχετικά με τους πρόσφυγες* (Bachelor's thesis). Διαθέσιμο στο: <https://hellenicus.lib.aegean.gr/handle/11610/21241>.

diaNEOsis

diaNEOsis

dianeosis_org

diaNEOsis

diaNEOsis

διαNEOsis

ΟΡΓΑΝΙΣΜΟΣ ΕΡΕΥΝΑΣ & ΑΝΑΛΥΣΗΣ